

Varga Csaba¹**Michel Villey és a jogfilozofálás csapdái***I. Michel Villey*

Világunkat, amit sajátunkként már emberemlékezet óta belaktunk, természetes adottságként szoktuk megélni, holott távolról sem az. Hiszen ez a világunk, amiben otthonosan érezhetjük magunkat, hisz ez az otthonunk igazából nem más, mint amit belelátunk: az, amivé idők során társakkal együtt magunk formáltuk.² Nos, köröttünk az európai kontinens joglátása is nagyban-egészében közössé lett akkor, amikor jogpozitivizmusa eluralkodott. Közös nyelve lett a jognak, amit még akár erősíthetett is, hogy ellenvélemény vagy fenntartás, bármi, ami bírálat gyanánt hathatott volna, egyetlen ellenpólusba húzódott ekkoriban vissza — abba, ami természetjognak mondta magát, de csupán a fennálló jog érvényességének a gyökerét vonta ki magából a tételezett jogból.

Bő fél évszázada ugyancsak ez és ilyen volt a Nyugat. De nem volt igazán más a Kelet sem, így az úgynevezett szocialista törvényességet uralomra juttató normativizmus, mely saját joga érvénytelenségének a lehetőségét kerülő úton, osztályharcos szemlélete ideologizmusával és emögött álló terrorjának gyakorlásával küszöbölte ki. És magától értetődően ilyesmit tartalmaztak könyveink, ezt tanultuk, így hát a felnövekvő átlag többség nem is látta a jogot másként.

Ekkoriban, növekvő érdeklődéssel a jogbölcselet iránt, szülőhelyemen, Pécsen a jogelméleti tanszéken segédkedve, majd korai akadémiai éveim során Budapesten valóban tételezettségében éreztem a jogot, mely vizualitásában számomra — akár írásba foglalták, akár nem — mindenképpen szöveggé jelent meg. Elvileg tetszőlegesként, mint egy játékszabály, de mihelyst elhatározottam, már mint kizárólagos, a szó legszorosabb értelmében objektíváló jogmegtestesítő. Már csak azért is, mert benne leginkább a szövegösszefüggés s a jelentésmeghatározó(ód)ás érdekelt. Rejtetten tehát az, hogy a pozitivizmus önbizalma voltaképpen mire támaszkodik. Ezért izgatott induló éveimben szöveg, logika és nyelv kapcsolata, s ezért szerettem volna ezek komplexitásának a szerkezetét és működését — utóbbiból feltárva az előbbit — megírni, hogy e szövegszerűség talajáról feltárhassam a jogban jel és jelentés kapcsolatát, a mindenkori jog mint önmagában a társadalmi létezés normatívumául szolgáló masszív jelentéshalmaz belső összefüggéseit.

Akkoriban honi könyvtáraink szerencsétlenségünkre a legjobbak abban voltak, hogy a múltból mindazonáltal ránk maradt sokirányú gazdagsággal szemben kendőzetlenül feltárták akkori jelenünk szovjet-MARXizmusra csupaszított sivárságát. Tájékozódási vággyal, friss levegőre kiéhezetten még Pécsről hallgatóként kerestem meg egyebek közt a világközépnek tetsző Párizs Sorbonne-nagyságát, anyám-korú katolikus hatalmasságát, a második világháború utáni szellemi újrakezdés francia és nyugat-európai intellektuális tempójának egyik legfőbb, mágikus kisugárzású diktálóját, Michel Villey professzort, hogy korszakalkotónak hitt művéből példányt kunyeráljak a magam okulására.³

¹ Professor emeritus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jogbölcseleti Tanszék.

² Háttérként ld. Karácsony András 'A jog mint kulturális jelenség' *Jogelméleti Szemle* 2002/3 in <<http://jesz.ajk.elte.hu/karacsony11.html>> — utalással Dirk Baecker *Wozu Kultur?* 2. erw. Aufl. (Berlin: Kadmos Kulturverlag 2001) 203 s részfordítása Dirk Baecker 'A társadalom mint kultúra' *Magyar Lettre International* (2000 ősz), No. 38, 7–9 & <<https://epa.oszk.hu/00000/00012/00022/baecker.html>> kifejtésére — és Varga Csaba 'A jog mint kultúra?' *uo.* in <<http://jesz.ajk.elte.hu/varga11.html>>.

³ Vö. Varga Csaba 'Találkozások a nyugati irodalommal' *Magyar Napló* XXII (2010) 5 & <<https://epa.oszk.hu/03500/03573/00049/pdf/>>, 24–29.

Felfokozott iramban műveinek dedikálása, levélváltás, publikálásra felkérése,⁴ rendszeres párizsi találkozások, úgyszólván családtagként befogadtatásom lett mindebből, mester és tanítvány kapcsolata, mely lassan két generáció közti barátsággá nemesedett.

Ki is volt ez a pápaszemével pislogó, vibráló beszédű, sodró lendületű s állandó izgékonyssággal beszédtemáit folytonosan előrevivő, sziporkázóan gyors gondolkodással megáldott középtermetű, ötvenes éveit már maga mögött hagyott emberke, akit mindig lelkes hívek táborának nyüzsgése kísért? Akinek táskáját, mint azt gúnyos emlékek még valaha századokkal korábbra s német földre datálták, tényleg tanítványok hordozták a Place du Panthéon általa uralt egyetemi jogfilozófiai központja és a Jardin du Luxembourg túloldalán közeli lakása, a rue d'Assas között? Aki tántoríthatatlanul érvelt a maga igazáért, de sohasem elmulasztva, hogy mind e közben bárkit, ki bárholon bár, de gondolattal közelített, maga türelemmel meghallgasson? Aki nemcsak segített, de gyűjtött maga köré embertársakat hiteknek és bölcselmeknek az elképzelhető legtágabb körű palettájából, állandó vitára késztetetten?⁵

A háború utáni szellemi újraébredés egyik mozgatója volt. Az örök töprengés mintája, az *Újszövetség*, ARISZTOTELÉSZ és AQUINÓI SZENT TAMÁS eredeti nyelvein napi újraolvasója, BACH istendicséretének otthoni orgonáján újraidézője, nálam ifjabb LUCILE lányának, a nem messze fekvő *Institut catholique* későbbi teológiaprofesszorának atyja, olyan hit harcosa, amelynek mélységét sem a skolaszticizmustól idegenkedése, sem a klerikalizmus általa érzékenyen észlelt jegyeit érintő kritikája⁶ nem tudott kikezdeni. Egyetemi katedrájával a háború utáni európai jogbölcseleti újravirágzás egyik leghatékonyabb ágense, publikációs fórumainak biztosítója, vitakultúrájában az empatikus érdeklődés s a szellem bármely körülmények közti s bármely irányban biztosított tisztelete mindenkitől elismert élő példázata.

⁴ Ebből — ld. Varga Csaba 'Quelques problèmes de la définition du droit dans la théorie socialiste du droit' *Archives de Philosophie du Droit* XII (Paris: Sirey 1967): »Marx et le droit moderne«, 189–205 — egyszerismind egész intézeti létemre bélyegét rányomó skandalum is lett, hiszen SZABÓ IMRE, aki akkor már a szovjetvilág teoretikus jogászoklásának egyik meghatározója, bár Nyugaton még kevésbé ismert volt, felháborodással fogadta, hogy egy pályakezdő névtelen az ő megkerülésével biztosítson magának egy világközpontban megjelenést, és sértőnek, hogy pontosan ilyen magánvízen hajózásból, azaz általam kéresek fel ő is ugyanott tanulmányírára (ami azután persze megtörtént). Vö. még Varga Csaba 'A jogmeghatározás néhány kérdése a szocialista jogelméletben' *Állam- és Jogtudomány* X (1967) 1, 143–156.

⁵ MICHEL VILLEY (1914–1988) neves professzorok leszármazottja és testvére, római jogi és jogtörténeti múlttal Strasbourg, majd Párizs legendás tanára s utóbbin a neves Centre de Philosophie du Droit megalapítója. Minden otlétemkor otthonában vacsorát is rendezett, amelyen megismerkedhettem további vendégeiként olyan akkori szereplőkkel, mint II. JÁNOS-PÁL egykori lublini tanártárs barátja, a jogász-logikus GEORGES KALINOWSKI (1916–2000) vagy Nantes filozófus-normalogikusa, JEAN-LOUIS GARDIES (1925–2004), a *Centre national de Recherches scientifiques* olyan szocialista emigránsai, mint a szerb KONSTANTIN STOYANOVITCH vagy a görög NICOS POULANTZAS (1936–1979), avagy a jogfenomenológus PAUL AMSELEK (1937–) és Kairó későbbi neves islámjogi professzora, MOHAMED ABD-EL-HADI EL SHAKANKIRI. Kedves emlékem, hogy mikor lakásán benyitok szobájába, karosszékében éppen kezében a *Novum Testamentum*mal bóbiskol, avagy ahogyan bennem az ifjú férj és apa erkölcsét óvandó, asszonya, a vékony, büszke, magas, nemesi tartású, ősz haját kontyban viselő, szép és mosolygós arcú MADELEINE megkísérel lebeszélni a már évtizedek óta a Folies Bergère irányítója (s egyebek közt JOSEPHINE BAKER, MAURICE CHEVALIER, FERNANDEL vagy JEAN GABIN foglalkoztatója), MICHEL GYARMATHY (1906–1998) és produkciója meglátogatásától vagy egy éppen világsikerét taposó friss amerikai musical, a *Hair* (1968) párizsi színpadi megnézésétől.

⁶ Aminek egyik visszatérő eleme annak kétségbevonása, hogy az egyház társadalmi tanítása eredeztethető-e a Szentírásból. Szerinte a SZENTTAMÁSI *Summa Theologiae* a köz- és magánjogot elvileg nem származtatja a revelált isteni törvényből. Ráadásul pedig míg az emberlét belső viszonyai tekintetében az Evangélium tényleg eligazító, a külső emberi kapcsolatokra vonatkozó jogot Isten rábízta az emberre. Michel Villey *Le droit et les droits de l'homme* (Paris: Presses Universitaires de France 1983) 169 [Questions], 6. fejj., 101 ill. 103. Megjegyzem, hogy mai felfogása szerint ez, mint „a keresztény hit talaján megfogalmazódó tanítás [...] evangéliumi és természetjogi kiindulópontjai ellenére nem zárt, hanem nyitott és fejlődő rendszer, alkalmasint alternatív megoldásokkal”, amely komplexum „elvi és gyakorlati szempontjai” alakításában a legkülönfélébb egyházi összetevők „párbeszédessztilusa” szintén szerepet kell, hogy játsszon. <http://lexikon.katolikus.hu/E/Egyház_szociális_tanítása.html>.

S valóban, szemben a kor nagy gyűjtőorgánumaival és irányzatainak kaotikus összevisszaságával, néhány évtized alatt az *Archives de Philosophie du Droit* (Paris: Sirey) éves kötetivel nem összehordott véletlenszerűségek szemétlerakója, hanem összeurópai kitekintésű rendezett körkép lett a bárhol bármiben történt előrehaladásról, a *Philosophie du Droit* (Paris: Dalloz), majd a *Bibliothèque de Philosophie du Droit* (Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence) mintegy félszáz kötete pedig múltbéli s jelen irányok monografikus problémafeltáró összegzése vagy továbbvitele — mindegyik az ő rokonszenvvel tovább töprengő előszavával bevezetetten.

A görög-római hagyaték azt jelentette számára, hogy a jog nem objektiváció, nem szabály és nem is norma, hanem magukban a dolgokban rejtező igazságos viszony. Ami konkrét és bármely megnyilvánulásában nem ismétlődően egyedi, mint maga az élet. Nem absztrahálható és nem is általánosítható, csupán erőfeszítéssel, a kérdésfelvetések állandó dialogizálásában kereshető.⁷ Az ősök dialektikájával, tehát nem szűnő dialógussal a folytonosan változó helyzetek és pozíciók megítélése fölött. Hasonlóan, mint ahogyan ez a római jog esetről esetre meg- és kiharcolt egyedi igazságtalálásai kísérleteiben történt.⁸ Ezt bontotta meg szerinte az újkor. Az individualizmusnak a korai szárnybontogatást követő terméke az addigi szervességről leszakadás s az önnön torz jelenségeként elkülönülő saját megjelenés, így számára leginkább neuralgikusan az, ahogyan a voluntarizmus önálló, tehát önmagában megálló jogot állított s ennek eredményeként a jogból immár önmaga legalitásának a biztosítására is képes formalizált automata lett, miközben az egykori egységből — egyebek közt alanyi jogok kihasításával s úgynevezett emberi jogok végteleníthető kinyilvánításával a teremtett világ hiteles tanújából is —, a jogból öncélú képződményt hozott létre.⁹

Bő két évtized során hét könyvét küldte el dedikáltan nékem, s vagy másfél tucatnyi kötelezően kézírásos hosszú beszámoló, mert megtett útjainkról kölcsönösen érdeklődő levelet váltottunk. Még életében egy időközben MICHER TROPER (1938–) szervezte ellentábor és a diáklázadások epicentrumaként ismert Nanterre-béli mögöttese létrehozta s megkísérelte szintén hitelesen francia reprezentánsként nemzetközileg elfogadtatni a maga KELSENIÁnus pozitívizmusát s akkori „felszabadító” *mainstream* liberalizmusát,¹⁰ amivel az alkotmányjog és az államtan síkjára vitte át az addigi jogvitákat, amikkel korábbról már a Francia Nemzeti Kutatási Központban gondozott *Droit et Société* balos újMARXiánus jogszociológiai fóruma, így különösen az ugyancsak barátommá lett ANDRÉ-JEAN ARNAUD (1936–2015) úgyszintén szembeszállt. Mesterem tekintélye voltaképpen Európa földközi tengeri katolikus latinságában, Olasz- és Spanyolországban, valamint Québecben és mindezek észak- és dél-amerikai vonzásterületein volt kétségbe vonatlan; ám amint meghalt, környező világa döbbenetére kiderült: üres a kas, melyben mintha egyedül lakozott volna egykori ura. Mert hívei jobbára

⁷ Ld. Michel Villey *Questions de saint Thomas sur le droit et la politique* ou *Le bon usage des dialogues* (Paris: Presses Universitaires de France 1987) 184 [Questions].

⁸ Vö. Michel Villey *Le droit romain* (Paris: Presses Universitaires de France 1946) 124 [Que sais-je? 195].

⁹ Vö. pl. Stéphane Bauzon ‘L’essenza del diritto secondo Michel Villey’ *Supplement to Acta Philosophica FORUM* 5 (2019) 2, 467–484 & <<http://forum-phil.pusc.it/article/view/60/59>> ill. Jean-Louis Vullierme ‘Penser les droits de l’homme’ *Revue européenne des Sciences sociales* 56 (2018) 2, 241–259 & <<https://journals.openedition.org/ress/pdf/4640>>, továbbá Luisa Brunori ‘Michel Villey (1914–1988)’ in *Great Christian Jurists in French History* ed. Olivier Descamps & Rafael Domingo (Cambridge: Cambridge University Press 2019), 447–464, valamint <https://fr.wikipedia.org/wiki/Michel_Villey>.

¹⁰ Hallatlan, csakhogynem botrányos volt, ahogyan akkoriban az egykor 1909-ben (egyebek közt magyar részvétellel) létrehozott Internazionale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie (IVR) — <https://en.wikipedia.org/wiki/International_Association_for_the_Philosophy_of_Law_and_Social_Philosophy> — kebelén belül működött francia nemzeti szekció mellé pontosan ez a csoport kikényszeríti egy saját, duplikált, második nemzeti tagozat önállóként való elismerését, amiből 1991-ben majd a továbbiakban kizárólagos Société française pour la Philosophie et la Théorie juridiques et politiques (székhely: Nanterre) lett (<<https://ivronlineblog.wordpress.com/sections/france/>>).

csak rajongók voltak¹¹ — és a művéről és irányáról ezután megjelenő főként francia és spanyol nyelvű monográfiák és konferenciakötetek¹² már csendes unalomba fulladtak.¹³

Magam igazán őt nem is értettem, s bár szeretettel, ragaszkodással vegyes végtelen tisztelettel figyeltem, nem követtem.¹⁴ Amely utat bejártam, annak jogi formalizmust elutasító, többes és előre meg nem határozható, legfeljebb utólag leírható körvonalú, ugyanakkor állandó mozgást mutató jogfogalmához inkább második, ezúttal brüsszeli atyai barátom, a humán nyelvhasználatok meghatározóan nem-logikai természetét s retorikai megalapozását kimunkáló CHAÏM PERELMAN¹⁵ hatása vezetett. Amikor pedig utoljára találkoztunk személyesen, világkongresszusonkon a japán Kobe városában, 1987-ben, talán éppen NIKLAS LUHMANN akkor és ott történt személyes megismerhetése élményéről s az autopoietikus rendszergondolat számomra akkor teoretikus kiutat jelentő, mert módszert és látásmódot eredményező nagyszerűségéről számolhattam be néki.

Miben rejlhettek az okok, miben állhatott egy ily nem csekély ívű életmű zártsága, voltaképpen önbezárulása? Csupán tűnődhetem.

Lehetséges-e, hogy önmagát zárta ketrebe görög-latin-francia műveltségével, amit némi német klasszikus filozófiával kontrasztált — hogy kiábránduljon az utóbbiból, majd csak hogy nem az előbbiből is? Hogy ezen önbezáródásban fő részes a görög filozófiából és a latin kereszténységből szövődő s éppen általa kimunkált fogalmiság volt? Amiben paradoxikus, hogy mindebben mégis kizárólag fő ellenfele, az ugyanezen német klasszikus filozófiából előretörő MARXizmus tudott nyitni egy angolszász empirizmus/pragmatizmus felé? Ami a bécsi tudománypozitivizmus WITTGENSTEINI forradalmának oxfordi recipiálásával tudott majd csak mai megértésekhez elvezetni?

¹¹ Az akkori ismeretségemben még fiatal, de arrogáns, Strasbourgban 1968-ban engem is tanított FRANÇOIS TERRÉ (1930–) kivételével, aki azóta a francia civiljog elismert mestere és egyben a Villey alapította IVR/France tagozatának elnöke s az *Archives de Philosophie du Droit* főszerkesztője lett; jelenleg a nagy presztízsű Académie des sciences morales et politiques elnöke.

¹² Pl. *Droit, nature, histoire* IVe Colloque de l'Association française de philosophie du droit (Université de Paris II, 23–24 novembre 1984): »Michel Villey, philosophe du droit«, réd. Michel Garcin ([Marseille]: Presses Universitaires d'Aix-Marseille 1985) 210 [Collection des publications du Centre de philosophie du droit 44]; *Michel Villey et le droit naturel en question* coord. J.-F. Niort et G. Vannier (Paris: L'Harmattan 1994) 175 [Collection Logiques juridiques]; Stéphane Rials *Villey et les idoles* Petite introduction à la philosophie du droit de Michel Villey (Paris: Presses Universitaires de France 2000) 95 [Quadrige 319]; Stéphane Bauzon *Le métier de juriste* Du droit politique selon Michel Villey (Québec: Les Presses de l'Université Laval 2003) xi + 226 [Collection Dikè]; Norbert Campagna *Michel Villey* Le droit ou les droits ? (Paris: Michalon 2004) 128; Gilles Plante *Michel Villey et la science du juste* (Québec: Société Scientifique Parallèle 2007) v + 422; *Michel Villey* Le juste partage, dir. Chantal Delsol & Stéphane Bauzon (Paris: Dalloz 2007) vi + 199 [L'Esprit du droit]; Pierre-Yves Quiviger *Le secret du droit naturel* ou Après Villey (Paris: Classiques Garnier 2012) 190.

¹³ Korunk furcsa emancipálódásáról vall, hogy sem e mester szellemisége, sem PERELMAN ma is úttörőként folytatandónak tekintett úttörése a róluk haláluk után elnevezett egyetemi intézményekben — <<http://institutvilley.com/>> ill. <<https://centrepelman.be/>> — éppen nem folytatódott; mindkettő (azon túl, hogy névadójuk egykori szakmai gyűjteménye adja könyvtáraik alapját) már pusztán első pillanataitól közjogi nézőpontú liberális politikai filozófiai műhelyé alakult át.

¹⁴ Ami rá jellemzően nem érintette, hogy ezekben a nálunk nehéz időkben megígérte: amennyiben itthon politikailag lehetetlenülne, ő tud biztosítani számomra további szakmai életet; s ezért legközelebbi alkalomkor (bár nem a lebukás félelme nélkül határátlépéskor) kicsempésztem néki minden fontos személyi okmányom hiteles másolatát — amit utóbb CHAÏM PERELMAN (Brüsszel) és ULLA BONDESON (Lund) hasonló készsége nyomán hozzájuk is eljuttattam.

¹⁵ CHAÏM PERELMAN (1912–1984) az Université Libre de Bruxelles tanára, a Centre National de Recherche de Logique (1955) társalapítója, utóbb elnöke (1971–1985); vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Chaïm_Perelman> ill. <<https://www.logic-center.be/fr/history.html>>. Esetleges szükség esetén menekítésemben ő még tovább mehetett: felcsillantotta előttem, hogy zsidóként néki külön szóértése lehet egyébként alig megközelíthető főnökömmel, SZABÓ IMRÉVEL, így ha szakmai türelmetlenségéből vagy politikai védekezés szüksége gyanánt rám támadna, jó eséllyel semlegesíthetné. Levelezésünket rögzíti Ingrid Mayeur *Inventory of the Chaïm Perelman Collection* (1934–1984) (Archives of the Université Libre de Bruxelles 2015) in <<https://doczz.net/doc/877766/inventory-of-the-chaïm-perelman-collection--1934>>.

Lehetséges-e, hogy hősrünk voltaképpen mindvégig a jogi homogenitást tagadta? Hogy valójában ő egy a heterogenitásban újra megfűrdetendő, tehát eltérő, s bár immár objektívalóan manifestált, de metafizikai mélységekbe visszavezetett homogenitásért harcolt? Miközben ARISZTOTELÉSZ és AQUINÓI SZENT TAMÁS bűvöletében az ő teológiai ontológiájukba kívánta volna beoltani, végső soron azokkal csaknem egységesítve a jogtudományt? Ami nyilvánvalóan aligha mehet — mehetett volna — végbe önellentmondások nélkül és anélkül, hogy egyetlen, általa kiválasztott és újradefiniált úgymond ősi hagyomány oltárán fel ne áldozná mindazt, ami létrehozta a ma immáron évezredek világméretű valóságát?

Lehetséges-e tehát, hogy mindvégig egy ARISZTOTELÉSZBŐL és AQUINÓI SZENT TAMÁSBÓL sarjadó gondolkodás foglya maradt,¹⁶ azt keresve ma a maiban, ami sem akkor, sem ma nem magában a külvilág egészétől felfogott jogban rejlett, hanem kizárólag az ő bölcselkedői elmélkedéseiben? Hogy életművének ezért töprengő eszmetörténeti újragondolásokban — bizonyos cinizmussal szólva, voltaképpen ráolvasásokban — kellett kimerülnie, csak mert e diszkrépancia meghaladhatatlannak bizonyult? S talán hogy bár igencsak sokakat inspirált, de követőiben nem folytatódott? És hogy így végül intellektuális-mentatív hatalmas naplófeljegyzés-sorozata is önlenyomat maradt anélkül, hogy hivatkozott forrásként a jövő számára nyitott eséllyel termékenyítő erővel szolgálhatna?

II. A Jegyzetfüzetek

Mert az 1950-es évek végétől haláláig naplót vezetett filozófiai gondjairól, sejtéseiről, felvetődő gondolatairól, amelyek huszonöt füzetnyi gyűjteményként¹⁷ számot adnak műveiben¹⁸ esetleg meg sem fogalmazott töprengésekről, kételyekről is.

Olykor meghökkentőek ezek, hiszen a szerzőnek a *teologicumban* rejülő alapokból kiinduló újragondolásai magukat a keresztény teologikus alapokat is olykor óhatatlanul közvetlenül szintén érintik. Ekként fejt ki például, hogy „Szent TAMÁS: A temporális (természeti) rend más kövekre volt építve és más funkciókra szánva, nevezetesen a természeti élet időleges berendezésére. Annak, hogy a természetfelettit a kereszténység ebbe belevonta, nem kellett volna egyszermind lebontania: az Evangélium nem azért született, hogy morál, politika vagy éppen pogány jog legyen belőle.¹⁹ Semminek sem mondott ellen; csak annyit üzent, hogy légy jó, igazságos, és így tovább. Összebékíthető volt tehát a pogányság erkölcsi rendjével: pontosan ezt értette meg jól Szent TAMÁS.

A természetet a kegyelem sem rombolta le. A klerikalizmus azonban (eleinte alkalmi történeti okokból) félreértette a kegyelem e szabad határait, és a kegyelem diktatúráját, sőt imperializmusát ültette helyébe. Ezzel a szabad ember erkölcsé helyébe a törvényt léptette.

¹⁶ Még Villey életében sem mondhatott harcostársa — Chaim Perelman & Paul Foriers ‘Natural Law and Natural Rights’ in *Dictionary of the History of Ideas* 3 in <<https://web.archive.org/web/20080610162341/http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI/dhicontrib2.cgi?id=dv3-04>>, 23 — mást, mint hogy újraértelmezett ugyan, ám az, amit az egész mozgalomban elfoglal, mégsem több, mint “a marginal place”.

¹⁷ Michel Villey *Réflexions sur la philosophie du droit* Les Carnets, prép. Marie-Anne Frison-Roche & Christophe Jamin (Paris: Presses Universitaires de France 1995) xviii + 542. A következőkben az idézet oldalszámait azonosítják az idézett helyet, füzet- és tételszám megjelölésével együtt.

¹⁸ Ld. még Michel Villey tollából *Leçons d’histoire de la philosophie du droit* (Paris: Dalloz 1962) 318 [Collection Pphilosophie du droit 6], *Seize essais de philosophie du droit* dont un sur la crise universitaire (Paris: Dalloz 1969) 371 [Collection Philosophie du droit 12] és — korábbi két kötete egybeszerkesztéseként — *Philosophie du droit Définitions et fins du droit – Les moyens du droit* (Paris: Dalloz 2001) xix + 339 [Bibliothèque Dalloz].

¹⁹ Összevetésre érdemesen vö. Joseph Ratzinger [XVI. Benedek pápa] ‘A jog jelenkori válsága’ [Contemporary Crisis of Law (1999) in <www.cin.org/docs/ratzlaw.html>] ford. Varga Csaba – Németh Borbála *Iustum, Aequum, Salutare* I (2005) 1, 7–10 & <<http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20051sz/20051.pdf>>.

Kevéssé érdekes, hogy ez a törvény először nagyjából a Reveláció törvénye volt, aminek később a szubjektív lelkiismeret vagy az állítólagos Értelme törvénye lépett helyébe; ebből lett a filozófusok diktatúrája. A keresést mindenestre Diktátum váltotta fel. Már pedig ezzel nem más, mint Ok, Eredet, abszolútum, deduktív logikum, azaz Kötelem, erkölcsi imperatívusszá tett Törvény került előtérbe; amiben már aligha érdekes, hogy kitől vagy honnan származik ez az imperatívusz.” (325:XV/43)

Vagyis a társadalmi normatívum, a jog forrása a teremtett világban található; ebből kell az embernek kibányászni, intellektualitásával rekonstruálni az adott, megoldandó helyzetre illő üzenetét. Ebben bármely tudásközpont, elméleti feldolgozás segíthet, de az érintett keresését, keresésre irányuló elhivatottságát, és mindebben lelkiismerete szavát semmi sem helyettesítheti. Ezt erősíti meg az igazságosság kutatásának csakis a gyakorlat szférájában történő értelmezhetősége állításával is. Eszerint például „PERELMANNAL beszélgetek 1971. december 23-án: *Veritas adaequatio ad rem. De a res* Szent TAMÁS szerint értendő, aki számára *ens et bonum convertuntur. A veritas* tehát a gyakorlat területéhez tartozik. Következésképpen dialektikusan gyakorolják, hiszen egyedül ez vezethet gyakorlati döntéshez.” (377:XIX/12) Merthogy „Vajon a rend a dolgokban vagy a szellemünkben rejlik? Kétségtelenül mindenekelőtt a világteremtő Istenben. S innen a világban — és csakis a világ által a mi szellemünkben.” (424:XXI/37)

Paradoxikus, ám egy megromlatlan, tiszta rekonstrukciónak nemcsak vágyáról, de útja önkritikus megleléséről is tanúskodik, hogy pontosan az eszmetörténeti bűvárlataiból éppen ő, az ARISZTOTELÉSZ és AQUINÓI SZENT TAMÁS újraolvasásaiból élő s eredendő meglátásaik helyreállítását célul tűző gondolkodó az, aki redukcionizmusra kényszerül. Annak kimondására, hogy miközben a nyelv eszközeivel él, már alapegységeiben, a szavakban sem bízhat. Mert miközben az ember eszményeket épít eszmékből, azok önmagukban tisztelhetőségében megrendül. Hiszen egyfelől adott a világ — úgy, ahogyan van — és másfelől adottak vagyunk tájékozódást keresve mi, akik — kognitálva, úgymond — szavainkkal gondolatokat építünk, amivel még korántsem biztos, hogy bármiféle valóságot rekonstruáltunk. „Ne imádjuk hát bálványként az eszméket; az olyasmiket, mint »az értékek«, vagy a becsület, kötelesség, jóízlés vagy igazság. Ezeket eszközökként kell kezelnünk. Nem valóságos létezők, önmagukban tisztelekre sem érdemesek. Egyedül a misztérium ilyen.” (42:II/22) „A szellem emberének nyelve extrapolál és rendszerez, s szavai segítségével korlátozott tapasztalatból egyetemes ítéletet von le.” (88:III/87)

Következtetése szerint az embernek egyetlen biztos fogódzója lehet, és ez az, hogy hite van, s hite transzcendencia létét és világmagyarázó erejét sugallja. Nyilvánvaló hát ennek elsősége mindenek felett, amihez képest bármiféle emberi közelítés csak közelítés, és ennek jegyében bármiféle emberi gondolatiság — ha egyáltalán — csakis instrumentális értékű lehet.²⁰

Tudománytörténetileg tanulságos mindebben látni, hogy a XX. század második fele egyik világközpontjának tudós gondolkodója végül majd XVII. század előtti előfeltevésekhez érkezik vissza, a RENÉ DESCARTES előtti szellemhez, mintha az 1637-ben napvilágot látott korszakváltó mű — *Discours de la Methode Pour bien conduire de fa raison, & chercher la verité dans les sciences Plus la dioptrique, les Meteores, et la Geometrie, qui sont des effais de cete Methode* (À Leyde: De l’Imprimerie de Ian Maire c1637) 78 + 413 &

²⁰ Évtizedekkel később tette nyilvánvalóvá II. JÁNOS PÁL pápa saját meglátásként, hogy az emberiség akár évezredek/évszázadok óta ünnepezt ügynevezett értékei — így ‘demokratizmus’, ‘jogállam’, ‘emberi jogok’ és így tovább — közül voltaképpen értékek csak azok lehetnek, amik fundamentálisak, amennyiben az istenképmás-ember méltóságát közvetlenül fejezik ki, s ezekhez képest minden más ügynevezett érték legfeljebb instrumentális; és egyáltalán, értékének történő elismerhetősége eleve annak függvénye, hogy valóban fundamentális érték szolgálatában áll-e vagy sem. Amiből kiderül, hogy a jognak ősidők óta fennköltlen hirdett sajátos értékei közvetlenül a jogot szolgálják, értéküként fennállhatóságuk tehát attól függ, hogy a kérdéses jog mit szolgál. Ld. Varga Csaba ‘Jogállamiság – kihívások keresztútján’ *Valóság* XLV (2002) 4, 28–39.

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86069594.image> — általi meghaladás csak látszat szerinti lett volna. Hiszen „[a]zzal, hogy *megalapozást* keresünk, mint DESCARTES (a matematikai igazságokhoz), HOBBS (az államhoz) vagy LOCKE (a tulajdonjoghoz), voltaképpen emberi logikát helyezünk a lét fölébe. ARISZTOTELÉSZ azt tanítja nekünk, hogy lássuk meg: *τό ὄτι*, vagyis ez van, és logikánk parányi része csupán a létnek.” (475:XXIV/16)

Tapasztalatainkat ugyanakkor, amiket e világ tanulmányozása során nyerünk, nyelvileg fejezzük ki. Ebben a megnevezés, a névadás nyelvi eljárás, ennek fogalomként általánosított és egész fogalomvilágunkban rendszerezett egységként kezelése azonban már a logika része. Már pedig az, amivel a való életben találkozunk, az élő s ezért folytonosan változó konkrét dolog, ellenáll ennek.

„A nyelv *disztinkció* révén artikulálja a világot; ezek azonban nem *szeparációk*.” XIV/16(305)

„Nincsen más logika, mint az absztrakté, a tudományosé, merthogy a konkrét mindig illogikus. A modern logika egyfajta művészi alkotás, az elképzelt terméke, valamiféle költemény, aminek alkalmazása veszélyes a való életben.” XIII/113(301)

Csupán az állítólagos alapok bizonytalanként látásának következménye, hogy bár saját szerzői megfontolásait csupán a jogi gondolkodás és a teologikus alapvetés közti mezőre korlátozza, ezzel nem az élettelen és élő világ tudományát és tudományos megértését, ezek sikerét és hitelét övezi kétséggel, hanem azt bírálja és annak megalapozatlanságát mutatja ki, hogy ennek éthoszáts és módszertaniságát az előbbire, a jogra is átvigyék, s abban a jog mint ismerettárgy természetének feltárására hasznosítsák. Szerinte ugyanis „[n]yilvánvaló, hogy az analitikus logika nem az igazságosnak, azaz a rendnek, egy összesség célra tartásának megragadására való. Mégis olyan modellt alkalmaztak rá, amely kizárólag az elégséges okozatiság megmutatására alkalmas, s ehhez kapcsolták a dedukciót. Ámde éppen nem elégséges okozatiságról, hanem finális okozatiságról van itt szó, már pedig nem deduktív logika, hanem dialektika kutatja bármely összesség finalitását.” (262:XI/86)

„A dedukció az elégséges kauzalitás modern tudományaiból kölcsönzött eljárás, amit tévesen vonatkoztattak a jogra. A jogszabály inkább a finális vagy formális okkal kapcsolatos, s az adott ítélettel egy másfajta — még keresendő — logikai viszonyban áll.” (347–348:XVI/79–80)

„Ítélet – egyike azon szavaknak, amelynek a jog nyelvébe hozatalával a modernek deformálták eredeti értelmét. KANTnál egy elméleti szabály alkalmazása a valóság világában, míg Szent TAMÁSNál a *De iudicio* (mint a jog vagy a dialektika területéhez tartozó művelet) még nem más, mint döntés a felek ellentmondó állításai közt.” (293:XIII/57)

Abban a felvirágzásban ti., amelynek során az úgynevezett normalogikát végső soron a XIX. és XX. század fordulójától erőteljesen kifejlődött tudomány módszertan, vagyis a voltaképpen *science*, az élettelen és élő világ kutatása mögött álló formális logikájával bekebeleztették, egyáltalán nem volt problémátlanként elhanyagolható kérdés, hogy egyáltalán van-e köze a valóságösszefüggéseknek az emberi akarat kifejezéséhez és/vagy egyáltalán a kellőről, bármiféle *desideratum*ról alkotott emberi fogalmakhoz, s ha igen, úgy az miféle.²¹ Divatossá váltan születtek is joglogikák, sőt egyenesen joglogikai iskolák egyaránt;²² pár

²¹ Ld. legelőbb is Georg Henrik von Wright tollából *Norm and Action A Logical Inquiry* [1963] (London: Routledge & Kegan Paul 1977) xviii + 214 [International Library of Philosophy and Scientific Method] és ‘On the Logic and Ontology of Norms’ in *Philosophical Logic* ed. J. W. Darris, D. J. Hockney & W. K. Wilson (Dordrecht: Reidel 1969), 87–107 [Synthese Library 20], valamint *Practical Reason* (Oxford: Blackwell 1983) ix + 214 [Philosophical Papers of Georg Henrik von Wright 1].

²² Pl. Georges Kalinowski *Querelle de la science normative* (Une contribution à la théorie de la science) (Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence 1969) iii + 160 [Bibliothèque de Philosophie du Droit X], továbbá Carlos E. Alchourrón & Eugenio Bulygin *Normative Systems* (New York: Springer-Verlag 1971) xviii + 208 [Library of Exact Philosophy 5] és Jean-Louis Gardies *Essai sur les fondements à priori de la rationalité morale et juridique* (Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence 1972) 272 [Bibliothèque de Philosophie du

évtizeden belül azonban — a számítógépes technikák és feldolgozások, sőt a virtuális valóságalkotások mai elterjedtsége ellenére — jobbra érdektelenként enyésztek el.²³ Viszont nemcsak egyfajta szómágia, a megnevezés önsúlya²⁴ nyomásának emlékeként, de valójában az újkor korai időszakától indulóan lezajlott egy olyan hangsúlyáthelyeződés, amelynek eredménye a jognak is tudományként számbavétele, művelése, s végső soron Villey szerint eredeti jellemzőiből is kiforgatása lett. Amennyiben tehát a szerzőnek igaza van, úgy egy ilyen vándoroltatás tárgyává válhatott maga az 'ítélet'²⁵ terminusának jogi használata is.

Nem véletlen hát, ha a saját korában zajló s főként belga/francia/olasz joglogikai viták résztvevőjeként — amelyeknek tétje nem is akörül forgott, hogy miben, mennyire és miként, hanem hogy egyáltalán játszhat-e e egyszerre szükséges és saját szerepet a logika a jogi mozgás- és művelet sorokban — eleve elhanyagolhatónak vélte a logika mint olyan hozzájárulását a jogi gondolkodáshoz. Részben azért is, mert az ún. jogalkalmazási szillogizmust maga is hamis, mert mesterségesen leegyszerűsített sematizmusnak tartotta,²⁶ lévén üres képlet ez, ami a döntést igénylő voltaképpeni érdemet egyszerűen láthatatlanná avatja. Végeredményként ugyanis valójában a logika nem old meg semmit, a voltaképpeni problematika pedig a premisszakeresésben már úgymond eleve megoldatik: „A probléma a premisszában adott. A logikai levezetés csak trükk a probléma, a premisszák problematikája eltüntetésére.” (113:IV/85)

Mivel számára a jog nem tetszőleges *voluntas* tetszőleges projekciója, hanem a teremtett világ összefüggéseiből adódó igazságosság-viszonyok meglelése volt, a jognak az újkor kezdetétől általa kimutatott denaturációját mindig a voluntarizmus, a szcientifikáció és a formalizmus terminusaiban ragadta meg, a tudományosítást mindenekelőtt a ráció/racionalitás számára biztosított kritériális túlsúllyal jellemezve.²⁷ Ezt bírálva fejthette ki, hogy „[a] voluntarizmus csakis szélsőséges reakció a kizárólag TOMista racionalizmusnak betudható *perverzió*val szemben. A *ráció* ugyanis Szent TAMÁSnál maga az isteni akarat: egy és ugyanaz a dolog.” (24:I/86)

Droit 14].

²³ Emlékszem, hogy amikor a *Die Sollsatzproblematik in der modernen Logik* Mit einem Anhang »Können Sollsätze (Imperative) als wahr bezeichnet werden?« (Prag: Řada SV 1958) 161 [Rozpravy Československé akademie věd 68/9] című, a logizálással eleve szembenálló szocialista táborban hallatlan bátorságot jelentő munkájának bővületében a *Rechtslogik Versuch einer Anwendung moderner Logik auf das juristische Denken* (Wien & New York: Springer 1970) xviii + 396 [Forschungen aus Staat und Recht 13] munkájával az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóját, SZABÓ IMRE akadémikust OTA WEINBERGER (1919–2009) — később nemcsak barát, de három osztrák–magyar konferenciát (1983; 1985; 1990) is ketten, közösen szerveztünk — felkereste s főnököm, hogy legyen hozzáértő beszélgetőtárs, engem is otlétre kért, a vendég távozása után (némi maliciózussággal szűrva személyesen felém) milyen megsemmisítően nyilatkozott ama akkori, általam is osztott hiedelemben foglalt várakozásról, hogy joglogika-műveléssel közelebb kerülhetünk jogfilozófiai alapproblémáink megoldásához.

²⁴ Ld. mindenekelőtt – Halász Aladár *Szászy-Schwarz tanítása a jogalanyról* (Doktori disszertáció) [gépirat] (Budapest 1967) 676 [MTA Könyvtár, Kézirattár], I. rész.

²⁵ Az ófrancia *jugier* közvetítésével a latin *iudicāre* — azaz a *iūs* és a *dīcō* — származékaként.

²⁶ Mint amellet — egyebek mellett CHAÏM PERELMAN és MICHEL VILLEY jelenlétében, majd előbbtől mint szervezőtől publikáltan, ld. Csaba Varga tollából 'Les bases sociales du raisonnement juridique' *Logique et Analyse* [Leuven] (1971), Nos. 53–54, 171–176 & <<http://www.jstor.org/stable/44074449>> & in *Le raisonnement juridique* (Actes du Congrès mondial de Philosophie du Droit et de Philosophie sociale) publ. Hubert Hubien (Bruxelles: Établissements Émile Bruylant 1971), 171–176 ill. 'On the Socially Determined Nature of Legal Reasoning' *Logique et Analyse* [Leuven] (1973), Nos. 61–62, 21–78 & <<http://www.jstor.org/stable/44083637>> & in *Études de logique juridique* V, publ. Ch[aim] Perelman (Bruxelles: Établissements Émile Bruylant 1973), 21–78 [Travaux de Centre National de Recherches de Logique] — magam is érveltem a Nemzetközi Jog- és Társadalomfilozófiai Társaság 1970. évi brüsszeli világtalálkozóján; vö. Varga Csaba 'A jogi okfejtés társadalmi meghatározottságáról' *Állam- és Jogtudomány* XIV (1971) 2, 249–285.

²⁷ Ld. Michel Villey tollából *Cours d'histoire de la philosophie du droit* IV: La formation de la pensée juridique moderne (L'Humanisme et le Droit) (Paris: Les Cours de Droit 1965), 397–555 és *La formation de la pensée juridique moderne* 4e éd. (Paris: Les Éditions Montchretien 1975) 718.

„Szent TAMÁS »racionalizmusa« akkor lesz számunkra tarthatatlan, amikor skolasztikává formálják — emberi rendszerre, formulákra s szabályokra vezetik vissza. Ugyanígy ítélendő el a modern voluntarizmus, amennyiben akár emberi akarattal, akár az isteni revelációból állítólag levont tisztán deduktív merev logikának biztosít primátust. Evilágunkban az akaratot értelemmel kell mérsékelnünk, az értelmet pedig akarral — tudván, hogy legmagasabb szinten ezek összetalálkoznak.” (24–25:I/87)

Így látva a jogban szerinte nem azt kutatjuk, hogy mi az, ami a jog, hanem azt, hogy minek a felismerése teheti joggá e felismerést. Merthogy nem szó, nem dologiság, nem valamiféle önmaga a jog, hanem a valóság összefüggéseiből az igazságosként elismerhetőnek az ekként kiemelése. Avagy, csaknem szójátékszerű kifejezésben jog az, ami a mindenkor *a* jog kereteiből, mozgásából felépül. Ezért mondható, hogy „a jog kutatása kívül áll önmagán [...], amennyiben a jogot nem tévesztjük össze merő reprezentációjával.” (185:VIII/70), s hogy — metaforikus értelemben — „a jog kevésbé egy adott cél követése, semmint a követendő cél kutatása.” (323:XIV/31)

Meggondolkodtatóan érvel amellett, hogy a jognak igazságosként való genealogikus levezetése nemcsak természetszerű, de egyszersmind olyan gyökérzetet tud magáénak, amely bár — és ugyanakkor éppen azért, mert — helyzetről helyzetre kinyúlva folytonosan eltérő képet mutat, s ezzel kontextus-függő változatosságot, egymással össze nem vethető, mert minden ízében egyedi és ismételhetlen sorozatokat mutat, éppen a fennállás állandóságát biztosítja a jognak.

„Filozofálni annyit tesz, mint kategóriarendszert találni a világ elgondolására. Ám e kategóriáknak igazságosoknak és igazaknak kell lenniük, tehát eléggé hajlékonyaknak ahhoz, hogy helyet hagyjanak a misztériumnak is. Egy mindennek az átfogását ígérő rendszerről bizvást elmondható, hogy hamis és bukásra van ítélve. Amint egy jó politika is szelepként előrelátóan játékeret enged egyéni szabadságoknak, egy jó filozófia is tele van nyitásokkal. Azaz elvénél fogva előre gondoskodik nyitásokról. Ezért kiváló eljárás, hogy a jog elveként az igazságosnak bizonytalan, transzcendens eszméje fogalmaztassék meg.” (3–4:I/10)

„Fennáll egy természetes rend. Ezt posztuláljuk, és hisszük, hogy alkalmanként darabkái révén meg is állapíthatjuk. De mivel maga az isteni értelem ez, *nem ismerjük*. És ez eleve hamissá tesz bármely doktrínát, mely az igazságosból kifejezett szabályok halmazát kreálná. Mert lényegében az igazságos nem más, mint misztérium: olyan valami, amit megszerzünk, s megszerzésére folyvást törekszünk.” (52:II/68)

Szerinte ezért a jog — ami számára az általa rekonstruált felfogása szerinti *dikaion* — nem szabály: vannak szabályok a jog mindennapjaiban, de a jog nem ezekből áll össze, s így azokra nem is korlátozható, amiként azokból nem is levezethető. A szabályok a jog megállapításának külső termékei, tehát azon viszonylagos végeredményé, amikor már tudjuk, hogy mi a jog, és azt gyakorlatunkban alkalmazzuk. Vagyis nem szabály a jog lényege, mert a szabály egy élő kultúra eszköze csupán.

Ennélfogva az, amit 'jog' néven szoktunk illetni, csak jelzeshalmaz, objektiváció-tömeg, egyszerre terméke és indító *à propos*-ja — a szerző kedvenc kifejezésével élve: trambulinja, azaz kiinduló, ugrópontja — a keresésnek, az adott helyzetből fakadó igazságos megoldás megtalálásának, ami az európai kontinensen egyfajta palást, keret, az angolszászoknál esetenként újraalakuló. Következésképpen az, ami történelmi folyamat mindebben, a keresésé, nem pedig a tárgyé.

„Sohasem szabad bálványként imádni az *objektivitást*, az írott szabályt [...]. Eszközeink ezek, az emelkedés szervezett lépcsőfokai, amik kizárólagos értelme s értéke ennek segítségével rejlik. Jog sem létezhetnék szabályok nélkül, merthogy *élete* szabályok révén és eszközével zajlik.” (38:II/6)

„A jog viszont minden pillanatában a világban határozódik meg. Semmi változhatatlan nincs benne (qu. 57 art. 2). Egyetlen jogszabály sem igényelheti, hogy érvényes lenne a Paradicsomban.” (81:II/57)

„A szabály a jog eszköze, de sohasem maga a jog.” (59:II/101)

És mi az végül, az a történelmileg mindig egyedi, konkrétságában s dologiságában egyaránt mindig megismételhetetlen, mert éppen konstellációjában végtelen változatokat felmutató valami, amit így a jog forrásának s ugyanakkor a helyzet igazságosságában egyszersmind hordozójának tekintünk? Részletezőbb válasz nem adódik, éppen mert éppen maga a tárgy természete kisiklik minden bővebb jellemezhetőség alól. Éspedig ez nem más, mint maga az élet, a végtelen felállású s összetettséggű egyedi helyzetekből előálló végtelen változatosság vég nélkül összeálló egymásra halmozottsága, amiben magunk — mást nem felismerhetvén benne — dolgokat látunk.

„A konkrét, merthogy változóan van csak jelen, hozzáférhetetlen a tudomány számára; csupán kutatással, örökös dialektikával megközelíthető.” (481:XXIV/53)

„A dolog élő. De rögzített képviseléssel [azaz fogalmi, tehát logizált reprezentációval – V.Cs.] élő világunkban az osztályozás, hibás számítás és lezárás hatására az élő dolog eszmék temetőjével helyettesítődik.” (481:XXIV/56)

„A tudomány így egy statikus szinten végrehajtott projekció, vagyis deformáló reprezentáció. A tudomány filozófiai bírálata így nagyon is helyénvaló, amennyiben ezen túlmenve visszavezet a mezítelen tapasztalathoz, azaz a tudományosan megragadhatatlan élő Léthez. De magáról az Életről nem adhat mást, mint egy azt rögvest meggyilkoló fogalmat, avagy pusztán jelölheti anélkül, hogy bármikor is birtokba vehetné.” (340:XVI/41)

Egy effajta filozofikus összegzés kitérése újabb és legújabbkori világunkra, amellyel a szerző egyfelől a jogi voluntarizmust, vagyis a természetből történő alázatos levezetés felváltását úgymond jobbító, szuverénne magasodó emberi akarattal, másfelől ennek ideologikus forradalmi termékét, az embernek spekulatív megállapított elvont jogosultságok hordozójaként feltüntető emberjogiságot jellemzi, melynek absztrakt emberébe ráadásul nem fér bele a dologhoz kapcsolódó igazságos sem, számára nem más, mint az eredendő denaturáció természetessé tételének tévutat jelző kísérlete. Mert végső soron, szerinte „[a]z »emberi jog« a XX. század grandiózus eretneksége [...]. Ezen abszurditás talaján következik be az Ember istenítése, egy egyetemes absztraktumé, egy nem létező és nem személyes lényé (akinek abszurd módon biztosított kultusza rögvest bármely egyénre kiterjesztett aligha gyakorolható politeizmussá válik). Ez a természeti állapot fantasztikus s teljességgel irreális mítoszában fejeződik ki (miszerint »az emberek egyenlőnek és szabadnak születnek«), majd szörnyszülöttjeként »az élethez, választott halálhoz, boldogsághoz, gyermekhez való jogban« mint korlátozhatatlan szabadságban terjed tovább. Miközben egy Istent, egy rendet, s egyetlen kozmikus természetet kell elismernünk, melyben mindenki megtalálja korlátozott, mértékhez szabott, meghatározható szabadságát (*Summa theologica* IIa IIae qu. 64/5 az öngyilkosságról és 66,1,1).” (489:XXIV/108)

Ez a megsemmisítő kritika az ő részéről mindazonáltal megbocsátó volt, amennyiben — mint ezt monografikusan utóbb kifejtette²⁸ — ihletőnek, tehát megrontónak az általa egyébként öncsonkító irányvételnek vett második skolasztikát és főként spanyol képviselőit (mint FRANCISCO SUÁREZ, FRANCISCO DE VITORIA vagy éppen DOMINGO DE SOTO vagy LUIS DE MOLINA) tekintette, olyanokként, mint akik *Naturrechtslehre*-je már egy hamis változat, merthogy velejéig, még ha szemérmesen is, valamiféle *Vernunftrechtslehre* volt.²⁹

²⁸ Villey *Questions de saint Thomas...* (1987).

²⁹ Michel Villey *Le droit et les droits de l'homme* (Paris: Presses Universitaires de France 1983) 169 [Questions].

III. Záró benyomások

Kezdetől fogva tisztelendőnek és megfontolandónak éreztem a mester problémamegközelítését, azokat saját útkeresésemben osztani, követni azonban soha nem tudtam, mert egyszerűen nem éreztem a magaménak. S bár visszatérően olvastam, arra számottevő időt fordítani azonban nem akartam, hogy rendszerszerűen feldolgozva kíséreljem meg magamévá tenni az üzenetét. Nem véletlenül, hiszen maga az eszmetörténet művelése sem volt vagy lehetett volna a saját terepem. Miközben tisztában voltam s vagyok azzal, hogy külsőként, esetünkben az ő sajátjaiként kezelve e gondolatokat, azok kétség kívül mélynek, olykor egyenesen igazolhatóknak is tetszhetnek — sőt abban az esetben, ha esetleg nem is, mégis olyanoknak tűnnek ezek, amik szintén felvetődnek, felvetődhetnének töprengéseinket kísérő sejtéseinkben.

Akkor hát mi távolít el tőle? Talán éppen az, hogy ő, ki egyszerre volt „idolok megsemmisítője, ikonok alkotója”,³⁰ egész gondolkodását nem a tapasztalati valóság választható részeként előtte álló társadalmi jelenségre, hanem merő szóértésre, egy valamilyen összefüggésben valamikor valakitől használt terminus úgymond eredeti jelentésének általa elvégzett egyszerre klasszika-filológiai, bölcséleti és teológiai-jogi rekonstrukciójára építette. Mondhatnánk, hogy éppen igaza is lehetett. Ám, végtére, mit ért el ezzel? Tétélezései révén építgetett egy virtuális világot; ezzel helyben s időben mérhetetlen távolságból állítólagos megéltséget idézhetett fel; amiről azonban leginkább mégis azt gyanítjuk, hogy egyszerűen a logikailag üres osztály-halmazok számát szaporítja.³¹ De a több évezrede létező társadalmi jelenség, a mai értelemben vett jog voltaképpen mibenlétének a kérdését e jog egyetemi tanáraként a kétely felcsillantásán túl még csak fel sem vetette.

Egy tudományos életet nem feltétlenül az jellemez, hogy mi s miként van meg benne; olykor meghatározóbb az, ami fel sem merült benne. Számomra például, még ha MARXiánus megfogalmazásai révén is, már akkor gondolkodási alap lehetett az ember teremtette „második természet” történelmi adottságként elfogadása, együtt annak változó alakulásaival. Roppant szerencsés e kifejezés, hiszen a környezetét folyvást újratemtő művére figyelemmel az embert a világteremtő Isten evilági társának, alkotása továbbfolytatójának mutatja. S szerencsés azért is, mert éppen ezzel egyértelművé teszi, hogy minden véletlenszerűségével s esendőségével együtt emberi mű a jog — s ezt éppen az sem rontja le, ha például ugyanezt a MARXiánus hagyomány egyszerűen a munka mint az ember nembeli lényege [*Gattungswesen*] egyik összetevőjének tudja be.³²

Ám talán az is fontos, mert míg Villey és PERELMAN egyek voltak abban, hogy a jog nem tudomány, irracionalitástól sem mentes, de dialektikus módszere és gyakorlati értelemről irányítottága kézben tartja,³³ s leginkább abban különböztek, hogy Villey nem hallgatóságot

³⁰ Carlos Raúl Sanz ‘Michel Villey: Destructor de ídolos, creador de íconos’ *Prudentia Iuris* (2008), Nos. 64–65, 91–112.

³¹ Megválaszolatlan kérdés számomra, hogy paradoxikus módon szerzőjében ezzel nem az általa megvetett, absztraktumokba menekülő germán doktrinerizmus mint steril ellenpont győzött a francia *clarté* felett? S utóbb nem ebből is adódott-e vajon saját érzékeny idegenkedésem az önjáró fogalomvitáktól, amik voltaképpen tárgyaltalanok, hiszen a fogalmiasítás az ember szellemi terméke, aki bármit fogalmiasíthat, amit a valóság vagy nyelvi reprezentációja elkülönítésre érdemes és alkalmas vonatkozásának gondol? Mindenesetre szellemet felszabadító gondolkodásfolyamról szólván számomra az egyik legnyomasztóbb élmény Villey olvasása volt, míg a legépítőbb talán egy bennünket, a nyugatot s teológiáját egyaránt mélyen ismerő és boncolgató iszlám szerző, Seyyed Hossein Nasr *Knowledge and the Sacred* The Gifford Lectures, 1981 (Edinburgh: Edinburgh University Press 1981) ix + 341 az ottani Institute of Advances Studies in the Humanities műhelyében megismert művéé.

³² Háttérként ld. Thomas Khurana ‘Gattungswesen: Zur Sozialität der menschlichen Lebensform’ *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 70 (2022) 3, 373–399 & <<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/dzph-2022-0023/html>>, magyar előzményül pedig Béres András ‘Az emberi lényeg marxista felfogása’ *Korunk* 30 (1971) 2, 186–192 <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00404/pdf/Korunk_EPA00458_1971_02_186-192.pdf>.

³³ Chaïm Perelman *Droit, morale et philosophie* (préface de Michel Villey) 2e éd. (Paris: Librairie Générale de

akart csupán meggyőzni, hanem az igazságot a valóságban is megadni, amivel ontológiát azonosított a jog mögött, de PERELMAN ezt már nem osztotta,³⁴ magam viszont — kivéve, ha jogról mint társadalmi jelenség-összesség kapcsán kutakodunk — bármiféle lételméleti azonosságkereséstől távol tartva magamat, a mérő instrumentáriumra koncentráltam. Arra, ami önmagában eszköz, akarati termék, egyedi önazonosságában véletlenszerű és mással szabadon behelyettesíthető, nyelven kifejezett formula, ám ami objektivációjában intézménnyé váltva már a társadalmi befolyásolás és rendtartás emberi társadalmunk akár végső tényezőjévé alakulhat. Az, hogy a MARXizmusból menekülés újaként számomra a korábbi századfordulós tudománypozitivizmus sejlett fel, majd annak nyelvi szkepsziseként az abból indult WITTGENSTEIN, segített beérkezni az angol nyelvfilozófiai hagyományhoz és ezzel a nyelvhasználat, a nyelvi közlés társadalomalakító befolyásának megértéséhez.

Paradoxikus az összkép: lehet, hogy bilincsbe vertségünk, a kitérés ellenállhatatlan vágya jobb tanító, mint a környezet elandalítóan támogató puhasága? Lehet, hogy élethelyzetek képtelensége, élehetlensége és morálisan visszataszító volta jobb hajtóerő újragondoláshoz, alapkereséshez, új mozgásmezők, tapasztalatok, közelítések megtalálásához s ezzel többes visszacsatoláshoz, mint a hátterek biztonságérzete? Lehet, hogy a változtatni akarás, vagy legalábbis a kiállás belső szükségérzete jobban sarkall s erőteljesebben feszegeti a morálisan megélni kívánt lét még vállalható határait, semmint a szellemi sakkjátszmák képét idéző tisztán tudósténykedések tétnélkülisége, a játék játszásában kimerülő, alig leplezhető frivolitás?

Jó volt ezen az önmagát is folytonosan újrakérdező nagy gondolkodónak a folytonos érdeklődését magam mögött tudnom, s ilyen tiszta, idealisztikus légkörben zajló tiszta szellemisségben átfürdetni magam, ha már itthonlétében nálunk alig menekedhetett bárki, bármily erőfeszítéssel törekedett is, a folytonos bekoszolódáshoz közelségtől.

S hogy hol vannak az igazi csapdák, kellő időben csak ritkán tudjuk. De jobb, ha egyáltalán tudunk róluk, hogy végkifejletükben bármiként alakultak s bármit bármivé alakítottak is, eseteikből tanulhassunk.

Droit et de Jurisprudence 1976) 202 [Bibliothèque de Philosophie du Droit 8].

³⁴ Michel Bastit 'Villey et Perelman: Argumentation avec ou sans ontologie?' *Droit & Philosophie* 8 (2016), 75–88.